

Νικόλαος Εμμ. Τζιράκης

Ομότιμος Καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών

ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ: «ΤΟ ΓΝΩΘΙ ΣΑΥΤΟΝ»

Πρόκειται για έργο εξαιρετικού ενδιαφέροντος και πολλαπλής ωφέλειας όχι μόνο για κάθε καλόπιστο αλλά και για κάθε απαιτητικό αναγνώστη. Τη διαχρονική σημασία του γνωμικού, με το οποίο τιτλοφορείται το συγκεκριμένο έργο, την πιστοποιούν η γενικευμένη χρήση του κατά την κλασική και τη μεταγενέστερη αρχαιότητα, η αναγραφή του στον ναό του Μαντείου των Δελφών και η παράλληλη, έστω και ελαφρώς παραλλαγμένη, αγιογραφική ή η αυτούσια από τους Πατέρες της Εκκλησίας χρήση του. Ένας ή περισσότεροι από αυτούς τους λόγους παρακίνησαν τον εγκρατή και περί την Ελληνική και Χριστιανική παιδεία λόγιο ιεράρχη και νεοφανή άγιο της Ορθόδοξης Εκκλησίας Νεκτάριο να χρησιμοποιήσει αυτούσιο το γνωμικό, και μάλιστα έναρθρο, ως τίτλο ενός πολύ σημαντικού έργου του. Άλλωστε, η αυτογνωσία, όπως ο Άγιος αφήνει καθαρά και με σαφήνεια να διαφανεί από τα παραθέματα που συνοδεύουν τον τίτλο του βιβλίου, θεωρείται προϋπόθεση της θεογνωσίας, ενώ ο περικοσμούμενος με το χάρισμα της αυτογνωσίας άνθρωπος αποβαίνει, όπως γράφει, «τόπος και θρόνος Κυρίου».

Είναι γνωστό ότι το *γνώθι σαυτόν* ανήκει στις πολύ σύντομες φράσεις ή προτάσεις που είναι γνωστές στο ευρύτερο κοινό με τον όρο γνωμικά ή ρητά. Είναι, επίσης, γνωστό ότι τα κείμενα της αρχαίας ελληνικής γραμματείας, τόσο τα ποιητικά όσο και τα πεζά περιέχουν πολλά γνωμικά ως διαπιστώσεις και συμπεράσματα της ανθρώπινης πείρας με την έννοια και τη μορφή συμβουλών ή βασικών αρχών και αξιωμάτων της ζωής.

Ειδικότερα, μεγάλος πλούτος γνωμικών υπάρχει κατατεθειμένος σέ έργα μεγάλων ποιητών, οι οποίοι είναι γνωστοί ως γνωμικοί ποιητές. Σ' αυτούς ανήκουν μεταξύ άλλων ο Όμηρος, ο Ησίοδος, ο Θεόγνις, ο Σόλων κ.ά. Γνωμικά όμως υπάρχουν και σε έργα λυρικών και δραματικών ποιητών, όπως είναι ο Πίνδαρος, οι μεγάλοι τραγικοί (Αισχύλος, Σοφοκλής, Ευριπίδης) κ.ά.

Ωστόσο και οι φιλόσοφοι χρησιμοποιούν και αξιοποιούν το συγκεκριμένο είδος της σύντομης και αποσταγματικής ή αποφθεγματικής διατύπωσης

συμπερασμάτων και βασικών αληθειών της ανθρώπινης πείρας, δηλαδή της ίδιας της ζωής. Η συγκεκριμένη ευσύνοπτη διατύπωση κρίσεων και γνωμών βρήκε την επιτυχή και σαφή έκφρασή της στους γνωστούς σε όλους μας Επτά σοφούς της Αρχαίας Ελλάδος και πριν από αυτούς στους φυσικούς φιλοσόφους της Ιωνίας, τους γνωστούς ως Προσωκρατικούς.

Γνωστότατος γνωμικός προσωκρατικός φιλόσοφος είναι π.χ. ο Ηράκλειτος, ο οποίος καταγόταν από την Έφεσο της Μ. Ασίας. Οι γνώμες του, όπως και των άλλων προσωκρατικών φιλοσόφων της Ιωνίας (Θαλή, Αναξίμανδρου, Αναξιμένη, Αναξαγόρα κ.ά.) δεν διακρίνονται μόνο για το βάθος, την περιεκτικότητα και τη διαχρονική αξία των νοημάτων που περικλείουν, αλλά και για την επιγραμματική σαφήνεια της διατύπωσής τους. Το γνωστό σε όλους μας από τα παιδικά μας ακόμη χρόνια γνωμικό «πάντα ῥεῖ» ανήκει στον Ηράκλειτο. Η ορθή διατύπωσή του, βεβαίως, όπως διασώζεται στον Πλατωνικό διάλογο «Κρατύλος» (402a) είναι: «Τὰ πάντα χωρεῖ καὶ οὐδὲν μένει καὶ δις εἰς τὸν αὐτὸν ποταμὸν οὐκ ἂν ἔμβαίης»· δηλαδή: «Τα πάντα ρέουν στον κοσμικό χώρο και τίποτα δεν μένει σταθερό και δύο φορές δεν μπορείς να πατήσεις το πόδι σου στο ίδιο ρεύμα του ποταμού». Για να συμπληρώσει ο αείμνηστος καθηγητής της φιλοσοφίας Ιωάννης Θεοδωρακόπουλος, σε μάθημα που μας παρέδιδε το 1961 στο αμφιθέατρο της Φιλοσοφικής Σχολής Αθηνών: «Όχι δύο φορές δεν μπορείς να πατήσεις το πόδι σου στο ίδιο ρεύμα του ποταμού, αλλά ούτε μία». Αυτό το καταλαβαίνουμε ιδιαίτερα σήμερα, στην εποχή της παγκοσμιοποίησης με την αστραπιαία ταχύτητα που μας ενημερώνει η ψηφιακή τεχνολογία. Πολλές φορές ως ακροατές ή θεατές πληροφορούμαστε τις ειδήσεις πριν ακόμη έρθουν στο φως της δημοσιότητας.

Ανάλογη προς τη γνωμολογία των Ελλήνων, την οποία ακολούθησαν κατά πόδα οι Ρωμαίοι στα κείμενα της λατινικής γραμματείας, συναντούμε στις γραμματειακές πηγές όλων σχεδόν των λαών. Για να μείνουμε, όμως, στον θεολογικό χώρο, κρίνω χρήσιμο να αναφερθώ στο παράδειγμα σημαντικών βιβλίων της Π.Δ., όπως είναι π.χ. οι Παροιμίες, η Σοφία Σολομώντος, η Σοφία Σειράχ, ο Εκκλησιαστής κ.ά. Αλλά και πολλοί λόγοι του Χριστού έχουν γνωμικό χαρακτήρα ως απόσταγμα της Θείας σοφίας.

Σημαντική είναι, επίσης, η προσπάθεια που ξεκίνησε τον δ' αἰ. μ.Χ. προκειμένου να συλλεγούν «ρήματα καὶ κατορθώματα» (δηλαδή, γνωμικά και πράξεις), που είτε προέρχονταν από τους αναχωρητές μοναχούς της Αιγύπτου, είτε είχαν λεχθεί από άλλους για τους αναχωρητές (αναχωρητικός μοναχισμός). Τα αποφθέγματα αυτά διασώθηκαν σε πολλές παραλλαγές μέχρι σήμερα. Είναι τα γνωστά *Αποφθέγματα των Πατέρων*, τα οποία ως συλλογή παραδίδονται με

πολλούς τίτλους, όπως: «Αποφθέγματα αγίων γερόντων», «Βίος των αγίων γερόντων, ο λεγόμενος παράδεισος», «Λειμωνάριον», «Γεροντικόν», «Πατερικόν» κ.λπ. Επ' ευκαιρία, επιτρέψατέ μου να αναφέρω, για όσους δεν το γνωρίζουν, ότι το 2011 ολοκληρώθηκε η Σειρά Αποφθεγμάτων με τον τίτλο «Μικρό Γεροντικό». Εκδόθηκε από τις εκδόσεις «Αρμός», με πρωτοργάτη και ψυχή της έκδοσης τον ομότιμο καθηγητή της Θεολογικής Σχολής Αθηνών και φίλο Π. Β. Πάσχο.

Η προσφιλής αυτή παράδοση της συλλογής των Πατερικών αποφθεγμάτων οφείλεται σε παράδοση συλλογέων ή εραμιστών της αρχαιότητας, ανθρώπων δηλαδή που συνέλεξαν γραπτά χωρία και προφορικές γνώμες (γνωμικά) μεγάλων και σοφών ανδρών του αρχαίου κόσμου. Διαπιστώνουμε, δηλαδή, ότι μία γραπτή παράδοση του ελληνικού προχριστιανικού κόσμου γίνεται δεκτή και συνεχίζεται από τη χριστιανική κοινότητα. Η συνέχεια, βεβαίως, έχει αναφορά στη μορφή, η δε συνέπεια στην ουσία. Με άλλα λόγια, οι Πατέρες της ερήμου και οι γεροντάδες (οι αβάδες) αποδέχτηκαν και συνέχισαν μορφολογικά την εραμιστική-γνωμική παράδοση της αρχαίας ελληνικής γραμματείας. Όμως, η ουσία των Πατερικών αποφθεγμάτων έχει άμεση σχέση με το μυστήριο της χριστιανικής αποκαλύψεως και στόχο τη σωτηρία της ψυχής κάθε ανθρώπου. Η παράδοση αυτή έχει, επίσης, τη συνέχειά της στο έργο του Ιωάννου Δαμασκηνού «*Ιερά Παράλληλα*» και σε αντίστοιχες προσπάθειες πολλών Πατέρων και εκκλησιαστικών συγγραφέων.

Συνεχιστής αυτής της παράδοσης είναι και ο άγιος Νεκτάριος. Το *γνώθι σαυτόν* τον εντάσσει στη διαχρονική γνωμική παράδοση με απώτερο προφανώς σκοπό να οικοδομήσει τον αναγνώστη του που είναι, βεβαίως, ενιαίο πρόσωπο, αλλά διφυής: Χριστιανός κατά την πίστη και Έλληνας κατά το γένος.

Μελετώντας το έργο του Αγίου, διαπιστώνουμε ότι ανάγει την πατρότητα του *γνώθι σαυτόν* στον γνωστό φιλόσοφο Θαλή τον Μιλήσιο, έναν από τους επτά σοφούς της αρχαίας Ελλάδος, προσθέτοντας ότι το Μαντείο των Δελφών ονόμασε το συγκεκριμένο γνωμικό «ἐπιστήμης ἀληθοῦς πρώτιστον καὶ ἄριστον». Πράγματι, όπως αναφέρεται στον διάλογο «*Πρωταγόρας*» του Πλάτωνος, οι επτά σοφοί κατέγραψαν τη σοφία τους σε «βραχέα ρήματα» (σύντομα ρητά δηλαδή), τα οποία μετά από κοινή συνεδρίασή τους αποφάσισαν να τα αφιερώσουν, ως απαρχή της σοφίας τους, στον Απόλλωνα, τον θεό του Μαντείου των Δελφών. Έγραψαν, λοιπόν, έξω από τον ναό εκείνα τα γνωμικά που γνωρίζουν και χρησιμοποιούν όλοι οι άνθρωποι, δηλαδή το *γνώθι σαυτόν* και το *μηδὲν ἄγαν*. Σ' αυτή την παράδοση αναφέρεται προφανώς και ο Πλούταρχος, όταν γράφει ότι οι Αμφικτύονες δεν επέγραψαν στον ναό των Δελφών την «*Ιλιάδα*» και την «*Οδύσσεια*» του Ομήρου ούτε τους παιάνες του

Πινδάρου, αλλά τα γνωμικά γνῶθι σαυτόν, μηδὲν ἄγαν και το ἐγγύα πάρα δ' ἄτα (δηλαδή, να προφυλάσσεις τον εαυτό σου από το να γίνεσαι εγγυητής). Η αναγραφή των τριών γνωμικών έγινε, κατά τον Πλούταρχο, γιατί και οι Αμφικτύονες θαύμασαν το «εὔογκον» (δηλ. τον μικρό όγκο, τη συντομία) των συγκεκριμένων γνωμικών, τα οποία, αν και ολιγόλεξα, περικλείουν μέσα τους «σφυρήλατον νοῦν», δηλαδή νόημα σφυρηλατημένο πάνω στο αμόνι της γνώσης. Για την αναγραφή του γνῶθι σαυτόν στον ναό του Μαντείου υπάρχουν και άλλες μαρτυρίες. Επιλέγω αυτήν του πλατωνικού διαλόγου «Αλκιβιάδης» (124b). Σύμφωνα, λοιπόν, με συμβουλή του Σωκράτη προς τον Αλκιβιάδη, ο άνθρωπος τότε ευδοκίμει στη ζωή του, όταν διαθέτει πριν και πάνω απ' όλα την αρετή της αυτογνωσίας.

Θα έλεγα, λοιπόν, ότι το σημαντικό δεν είναι ποιος είπε το γνῶθι σαυτόν, αλλά ποια είναι η βαθύτερη σημασία του και η προσφορά του στην οικοδόμηση δίκαιης, χρηστής και αξιοκρατικής κοινωνίας. Κοινωνίας από ανθρώπους που γνωρίζουν τον εαυτό τους.

Γι' αυτόν τον πολύ απλό λόγο δεν ενδιαφέρει αν το γνωμικό το είπε κάποιος από τα πρόσωπα που αναφέρει η παράδοση, δηλαδή: ο Θαλής ο Μιλήσιος ή ο Χίλων ο Λακεδαιμόνιος ή ο Βίας ο Πριηνεύς ή ο μέγας Αθηναίος νομοθέτης Σόλων ή αν το είπε η Φημονόη, κόρη του Απόλλωνα και πρώτη Πυθία του Μαντείου των Δελφών ή κάποιος «Δελφός» ευνούχος νεωκόρος του θεού Απόλλωνα με το όνομα Λάβυς, ούτε, επίσης, έχει σημασία αν το είπε κάποια ιέρεια του Μαντείου σε ερώτηση του Χίλωνος του Λακεδαιμόνιου ή, τέλος, αν το είπε κάποιος με το όνομα Σώδαμος.

[Στην παρούσα συνάρτηση αξίζει να αναφέρω ότι ο γνωστός νεοπλατωνικός φιλόσοφος Πορφύριος, πολυμαθής λόγιος και ερευνητής της θρησκείας, σε συζήτηση που έκανε με τον επίσης νεοπλατωνικό φιλόσοφο και μαθητή του Πλωτίνου Ιάμβλιχο, του είπε ότι θα μπορούσε να μείνει αμφισβητήσιμο ή και αναπάντητο το θέμα της πατρότητας του γνωμικού. Το γεγονός, όμως, ότι έχει αναγραφεί στον ναό του Μαντείου των Δελφών βεβαιώνει ότι ειπώθηκε από θεό και, σε κάθε περίπτωση, ότι ειπώθηκε με θείο φωτισμό. Πρόσθεσε, επίσης, ο Πορφύριος ότι γι' αυτόν έχει ιδιαίτερη σημασία το γεγονός ότι το γνωμικό είναι γραμμένο στον ναό του Μαντείου και επιτάσσει στους επισκέπτες να παρακαλέσουν τον Απόλλωνα να έχουν αυτογνωσία, γιατί χωρίς αυτήν ούτε τον θεό του Μαντείου μπορούν να τιμήσουν ούτε, όμως, και αν τον παρακαλέσουν, θα μπορέσουν να εισακουσθούν από αυτόν.]

Ας επιχειρήσουμε τώρα κάποια ερμηνευτική προσέγγιση του γνωμικού, τόσο κατά την προχριστιανική όσο και κατά τη μεταχριστιανική εποχή.

Η προχριστιανική ερμηνευτική, για την οποία έχουμε πει ήδη αρκετά, τονίζει σε γενικές γραμμές ότι η σημασία του γνωμικού υπερβαίνει τη λεκτική του διατύπωση («το έπος») και οδηγεί στην ουσία του («το έργον»). Ειδικότερα, κατά τον Χίο ποιητή και πεζογράφο Ίωνα (5ος αι. π.Χ.): «τὸ γνῶθι σαυτὸν τοῦτ' ἔπος μὲν οὐ μέγα, ἔργον δ' ὅσον Ζεὺς μόνος ἐπίσταται θεῶν». Δηλαδή το βάρος του γνωμικού δεν το έχουν οι λέξεις που το συνθέτουν ως τέτοιες, αλλά το βαθύτερο νόημά τους. Σε κάθε περίπτωση δηλαδή το βάρος του γνωμικού βρίσκεται στην πρακτική του εφαρμογή, η οποία, κατά τον Ίωνα, είναι δυσεφάρμοστη, αν όχι ανέφικτη και ανεφάρμοστη, ακόμη και από τους θεούς του αρχαιοελληνικού πανθέου, με εξαίρεση τον Δία, τον πατέρα θεῶν και ανθρώπων.

Και κατά τον Σιμπλίκιο, έναν από τους τελευταίους νεοπλατωνικούς, ο οποίος έζησε το κλείσιμο των εθνικών σχολῶν με το διάταγμα του Ιουστινιανού το 529 μ.Χ., δεν υπάρχει τίποτε πιο ξένο προς τη φιλοσοφία και την ευζωία, όσο η «άνεσπασμένη όφρὺς» (το ξιπασμένο βλέμμα) και η «κενή ἔπαρσις» (η κούφια περηφάνια) όλων εκείνων, οι οποίοι δεν αναγνωρίζουν το γνῶθι σαυτὸν ως θεϊκό παράγγελμα. Παραπλήσια είναι και η γνώμη του νεοπλατωνικού αλεξανδρινού φιλοσόφου Ολυμπιόδωρου (έζησε τον 6ο αι. π.Χ.), σύμφωνα με την οποία ο Σωκράτης έγινε φιλόσοφος επηρεασμένος «ἐκ τοῦ Πυθικοῦ γράμματος τοῦ γνῶθι σαυτὸν».

Ερχόμαστε τώρα στη χριστιανική ερμηνευτική. Αυτούσιο το γνωμικό δεν απαντά στην Αγία Γραφή (Π. & Κ.Δ.) ούτε μία φορά. Αναφέρεται μόνο στο βιβλίο του Ιώβ η φράση γνῶθι σαυτῶ και πολλές φορές η φράση πρόσεχε σεαυτῶ, την οποία ο αλεξανδρινός θεολόγος Κλήμης θεωρεί μάλλον ταυτόσημη προς το γνῶθι σαυτὸν. Περαιτέρω, τη σχέση του γνωμικού με τον Σολομώντα σημειώνει σε κείμενό του ο Ωριγένης, όπου φαίνεται ότι η πατρότητα του γνῶθι σαυτὸν ανήκει με βεβαιότητα στους Έλληνες. Γράφει ο Ωριγένης: «Τὸ πολυθρῦλ[λ]ητον δὲ παρ' Ἑλλησιν ἐπίφθεγμα παρείληπται παραδοθὲν τῶ σοφῶ Σολομῶντι, τὸ "γνῶθι σαυτὸν"».

Με την πάροδο του χρόνου ὄλο και περισσότεροι Πατέρες της Εκκλησίας και ἄλλοι εκκλησιαστικοί συγγραφείς αναφέρονται στο γνῶθι σαυτὸν. Πολύ νωρίς ο ελληνικής καταγωγῆς πρεσβύτερος της Εκκλησίας της Ρώμης Ιππόλυτος (πέθανε το 235 μ.Χ.) και ο Γρηγόριος Νεοκαισαρείας, ο θαυματουργός, αναφέρονται στο γνωμικό μας. Ο Γρηγόριος μάλιστα ἐκθειάζει τον δάσκαλό του Ωριγένη, περιγράφοντας και επαινώντας τη διδακτική του μέθοδο, η οποία κατέληγε στο γνῶθι σαυτὸν.

Κατά τον Γρηγόριο, οι παλαιότεροι θεωρούσαν το *γνώθι σαυτόν* έργο φρονήσεως, για να υποστηρίξει στη συνέχεια ότι η φρόνηση ως αυτογνωσία είναι και θεία και ανθρώπινη αρετή. Αυτούσια σχεδόν θα διατυπώσει τη θέση αυτή μετά από 16 αιώνες ο άγιος Νεκτάριος με διαφορετικό γλωσσικό τρόπο, αλλά με ταυτόσημο νόημα. Θα πει δηλαδή καθαρά, ότι χωρίς αυτογνωσία ο άνθρωπος δεν μπορεί να έχει Θεογνωσία.

Κορυφαίος θεολόγος της αρχαίας Εκκλησίας, ο οποίος ασχολήθηκε με το *γνώθι σαυτόν* είναι ο ιδιαίτερος αγαπητός στον άγιο Νεκτάριο και μνημονευθείς ήδη Κλήμης ο Αλεξανδρεύς. Κατά τον Κλήμεντα, η αυτογνωσία οδηγεί όσους την βιώνουν σε θετική στάση και ανάλογη συμπεριφορά προς όλους τους ανθρώπους. Γράφει σχετικά ο αλεξανδρινός θεολόγος. Μεταφέρω το κείμενο σε νεοελληνική απόδοση: «Κατά ένα μυστικό τρόπο, λοιπόν, το *γνώθι σαυτόν* έχει την προέλευσή του από την ακόλουθη εικόνα: όταν βλέπεις τον αδελφό σου, βλέπεις τον θεό σου. (Το «Γεροντικό» αναφέρει: «Είδες τον αδελφό σου, είδες τον θεό σου»)). Τη θέση του αυτή ο Κλήμης τη στηρίζει σε κάποιο γνωμικό ενός από τους επτά σοφούς, του Πιττακού του Μυτιληναίου, για τον οποίο η συγγνώμη είναι καλύτερη από την τιμωρία («συγγνώμη τιμωρίας κρείσσων»). Εδώ είναι να απορεί κανείς, όταν πληροφορείται από ποιο περιστατικό κινούμενος ο Πιττακός εξέφρασε τη γνώμη αυτή, ότι δηλαδή η συγγνώμη είναι καλύτερη από την τιμωρία. Κάποιος σιδεράς, λοιπόν, σκότωσε με τσεκούρι τον γιο του Πιττακού Τυρταίο μέσα σε κουρείο στην Κύμη της Εύβοιας. Οι κάτοικοι συνέλαβαν τον φονιά και τον έστειλαν στη Μυτιλήνη, στον πατέρα του αδικοχαμένου παιδιού του. Η αντίδραση του Πιττακού ήταν να αφήσει τον φονιά του γιου του ελεύθερο, λέγοντας και διδάσκοντάς μας συγχρόνως ότι η πραγματική συγγνώμη είναι καλύτερη από την τιμωρία.

Αφού διανύσαμε μέχρι του σημείου αυτού μεγάλο μέρος της ιστορικής διαδρομής του γνωμικού και αναδείξαμε την εσώτερη ουσία του, αξίζει να σταθούμε στην ακόλουθη –και κατά τη γνώμη μου– αντικειμενική διαπίστωση: Ένα γνωμικό, του οποίου την πατρότητα έχει κάποιος Έλληνας φιλόσοφος εξακόσια περίπου χρόνια π.Χ., απασχολεί έναν επίσκοπο της Εκκλησίας 2.500 χρόνια αργότερα με τη συγγραφή μάλιστα ενός πολυσέλιδου βιβλίου. Κατά τον ομιλούντα, αυτό οφείλεται στη βαθιά αγάπη και τον θαυμασμό του αγίου Νεκταρίου προς τον Ελληνισμό και την ελληνική φιλοσοφία, την οποία θεωρεί «προπαιδεία» του Χριστιανισμού. Αυτός ο μετά λόγου γνώσεως, όπως φαίνεται, ψυχικός και πνευματικός δεσμός του Αγίου προς ό,τι ελληνικό, απέρρεε από μια θα έλεγα βιωματική σχέση και γνώση που διέθετε προς τα περισσότερα είδη της ελληνικής γραμματείας. Η ελληνικότητα αυτή του αγίου Νεκταρίου –και

επιθυμώ να το τονίσω αυτό– δεν έθεσε σε δοκιμασία και πολύ περισσότερο δεν έβλαψε την πίστη του Αγίου έναντι του μυστηρίου της εν Χριστώ αποκαλύψεως. Αντίθετα, την ωφέλησε. Θα προσέθετα δε και τούτο· τηρουμένων, βεβαίως, των αναλογιών, ο άγιος Νεκτάριος βρέθηκε σε θέση παρόμοια εκείνης του Μ. Βασιλείου. Αναφέρομαι στις συνθήκες που παρακίνησαν τον μεγάλο Καππαδόκη θεολόγο, βαθύτατο γνώστη της ελληνικής σκέψης λόγω και των μακροχρόνιων σπουδών του στην Αθήνα, να συγγράψει τη γνωστή και μοναδική στο είδος της πραγματεία του προς τους χριστιανούς νέους, συμβουλευοντάς τους πώς θα μπορούσαν να ωφελούνται από όλα τα είδη του αρχαίου ελληνικού λόγου χωρίς να θέτουν σε κίνδυνο την πίστη τους.

Επί του προκειμένου σημείου δεν πρέπει να διαφεύγει την προσοχή μας και τούτο: ότι και οι δύο κληρικοί ήταν επίσκοποι, όπως επίσης και οι δύο αναδείχτηκαν άγιοι, αν και τους χωρίζει χρονική απόσταση 1.550 ετών. Ολόκληρη, βεβαίως, η ζωή, το συγγραφικό έργο και ιδιαιτέρως οι αγώνες του Μ. Βασιλείου απέναντι στην πολιτική και πολιτειακή εξουσία είναι γνωστοί, παρότι κοιμήθηκε σε ηλικία μόλις 49 ετών.

Αλλά και για τον άγιο Νεκτάριο είναι δίκαιο να επισημάνουμε ότι πολλοί και ποικίλοι παράγοντες και πολλά δραματικά γεγονότα επέδρασαν στην οικοδόμηση της ελληνορθόδοξης στάσης του, στην άρτια συγκρότησή του και στην όλη φιλοσοφία της συγγραφικής του παραγωγής. Αναφέρω επιτροχάδην: τις γνωστές περιπέτειες του αρτισύστατου ελληνικού κράτους, την «εισαγωγή» στον Ορθόδοξο ελλαδικό χώρο ποικίλων υλιστικών ιδεών και θεωριών από τη Δυτική Ευρώπη, την επί μακρό χρόνο προσπάθεια επιδράσεως του σχολαστικισμού της Ρωμαιοκαθολικής θεολογίας επί της διδασκαλίας της Ορθόδοξης Ελληνικής Εκκλησίας, την Ουνία, την αδυναμία της Προτεσταντικής θεολογίας να επανεύρει τον δεσμό της με τη διδασκαλία και την παράδοση της ενωμένης Εκκλησίας, τα κινήματα του Διαφωτισμού και του Ευσεβισμού, την πτώχευση της Ελλάδος του 1893, τον ατυχή ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897, τους Βαλκανικούς πολέμους, τον Α' παγκόσμιο πόλεμο, τις προσωπικές διώξεις και τις συνακόλουθες περιπέτειες του Αγίου και τόσα άλλα.

Μέσα σ' αυτόν τον ορυμαγδό των γεγονότων και το θολό και καθόλα αρνητικό τοπίο και κλίμα, ο άγιος Νεκτάριος ασχολήθηκε με θέματα που άπτονται όλων σχεδόν των επιμέρους περιοχών της Ορθόδοξης θεολογίας, όπως: της Εκκλησιαστικής Ιστορίας, της Δογματικής, της Λειτουργικής και της Κατήχησης, της Ποιμαντικής, της Εκκλησιαστικής Υμνογραφίας, ποίησης και μουσικής, της Χριστιανικής αρχαιολογίας και εικονογραφίας, της Χριστιανικής ηθικής κ.λπ.

Ιδιαίτερη, βεβαίως, και εξειδικευμένη υπήρξε η ενασχόληση του Αγίου με το αρχαιοελληνικό γνωμικό *γνώθι σαυτόν* και αυτό συνάγεται ως ασφαλές συμπέρασμα και από ολιγοσέλιδο πλην σημαντικό εργίδιό του με τίτλο: *Περί αληθούς και ψευδούς μορφώσεως*. Εκεί, αφού αναφερθεί στη γνωστή διήγηση του σοφιστή Πρόδικου περί των δύο οδών, της αρετής και της κακίας, προ των οποίων βρέθηκε ο Ηρακλής έφηβος, επιλέγοντας την οδό της αρετής, παρατηρεί: Μεταφέρω το κείμενο σε νεοελληνική απόδοση: «Αλήθεια, φοβερό πράγμα είναι η άγνοια, γιατί γίνεται αιτία πολλών κακών στους ανθρώπους. Γι' αυτό είναι αναγκαίο το γνωμικό *Γνώθι σαυτόν*. Γιατί, αυτός που γνωρίζει τον εαυτό του δεν φουσκώνει από εγωισμό ούτε έχει μεγάλη ιδέα για τον εαυτό του, αλλά πριν απ' όλα γνωρίζει τις ελλείψεις του και τα ελαττώματά του, συγκρίνοντας συνεχώς τον εαυτό του με το ιδανικό πρότυπο προς το οποίο οφείλει να ομοιάζει μια και βλέπει καθαρά πόσο απέχει από αυτό. Συγχρόνως, όμως, η γνώση διδάσκει ποιοι τέλος πάντων είμαστε και ποιοι οφείλουμε να γίνουμε. Σύμφωνα μ' αυτά», συνεχίζει ο Άγιος, «η γνώση είναι η αληθινή σοφία και η επιστήμη των επιστημών. Χωρίς το *Γνώθι σαυτόν* δεν μπορεί να θεωρηθεί ούτε τέλεια επιστήμη ούτε ορθή αγωγή». Την τοποθέτησή του αυτή επικυρώνει, κατά τον Άγιο, το γνωστό χωρίο του Πλάτωνος στον «Μενέξενο»: «πᾶσά τε ἐπιστήμη χωριζομένη δικαιοσύνης καὶ τῆς ἄλλης ἀρετῆς πανουργία, οὐ σοφία φαίνεται».

Η αγάπη του αγίου Νεκταρίου προς την ελληνική φιλοσοφία είναι τόσο δυνατή, ώστε τη γνωστή φράση του Παύλου «Ἕλληνες σοφίαν ζητοῦσιν» (Α' Κορ. 1, 22), την οποία ο Απόστολος αντιπαραθέτει στη «μωρία» του κηρύγματος της σταυρικής θυσίας του Χριστού, τη θεωρεί ότι δηλώνει το αναπόσπαστο των εννοιών «Ἕλην» και «φιλοσοφία». Για τον Άγιο του καιρού μας είναι αναντίλεκτο το γεγονός ότι η φιλοσοφία γνώρισε στον Έλληνα «πρῶτον τὴν ὑπαρξιν τοῦ θεοῦ καὶ εἶτα ἑαυτόν, οἷος ἀληθῶς ἐστι». Προηγήθηκε δηλαδή η θεογνωσία και ακολούθησε η αυτογνωσία του Έλληνα ανθρώπου. Αυτή η διπολική γνώση οδήγησε τον Έλληνα να κατανοήσει δύο υπέρτατα καθήκοντα. Το πρώτο είναι η «πρὸς τὸ θεῖον (ἀφ)ομοίωσις» και το δεύτερο η αποστολή του Έλληνα στον κόσμο που είναι η «τελείωσις», η ανύψωσή του δηλαδή από τον φυσικό στον πνευματικό κόσμο – με άλλα λόγια, η επικράτηση του πνεύματος επί της ύλης.

Με την περιδιάβαση που έκανα μέχρι τώρα γύρω από το γνωμικό *γνώθι σαυτόν*, σε αναφορά με το ομώνυμο έργο του αγίου Νεκταρίου, πιστεύω να έγινε αντιληπτό, γιατί το εν λόγω γνωμικό επέσυρε την προσοχή του Αγίου και γιατί αφιέρωσε για την αρετή της αυτογνωσίας αυτοτελή πολυσέλιδη μελέτη του. Το

ότι δεν αναφέρθηκα ad hoc, όπως λέμε στην επιστημονική γλώσσα, στο περιεχόμενο του βιβλίου, αλλά στους λόγους που προκάλεσαν τη συγγραφή του και σε όσα αφορούν το γνωμικό καθαυτό, οφείλεται στον σεβασμό μου στα πρόσωπα όλων σας και στη βεβαιότητα ότι θα προμηθευθείτε το βιβλίο, για να το μελετήσετε και να κρίνετε οι ίδιοι το περιεχόμενό του. Όσον αφορά τη δική μου κρίση για το συγκεκριμένο βιβλίο του Αγίου είναι άριστη, γιατί μου θυμίζει ότι πολλές φορές στη ζωή μου παραβαίνω προκλητικά τους θείους και τους ανθρώπινους κανόνες της αυτογνωσίας!

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

- A. Περιεχόμενα του βιβλίου του αγίου Νεκταρίου με τίτλο: «*Τὸ γνῶθι σαυτόν*».
- B. Λίγα λόγια για την τριχοτομία της ψυχής κατά Πλάτωνα, Ιωάννη Δαμασκηνό και άγιο Νεκτάριο.

A. Περιεχόμενα

Κατ' αρχάς ο τίτλος του εξωφύλλου της πρώτης έκδοσης του βιβλίου το 1905 είναι «*Τὸ γνῶθι σαυτόν*». Ακολουθείται από πλούσιο επεξηγηματικό υπότιτλο, ο οποίος σε νεοελληνική απόδοση έχει ως εξής: «Μελέτες Θρησκευτικές και Ηθικές που εικονίζουν τον θρησκευτικό και ηθικό χαρακτήρα του ανθρώπου και την εικόνα της ψυχής ως ινδάλματα (εικόνες) μέσα σε καθρέπτη».

Η ύλη του βιβλίου διαιρείται σε δύο μέρη:

1. Το πρώτο μέρος με τίτλο *Θρησκευτικές Μελέτες* αποτελείται από τρία κεφάλαια που τιτλοφορούνται από τις τρεις γνωστές χριστιανικές αρετές: την πίστη, την ελπίδα και την αγάπη και εκτείνεται σε 36 έντιπλες παραγράφους.

2. Το δεύτερο μέρος με τίτλο *Ηθικές Μελέτες* αποτελείται από τέσσερα κεφάλαια, καθένα από τα οποία περιλαμβάνει: Το πρώτο περί του ηθικού νόμου, περί δικαιοσύνης και αλήθειας. Εκτείνεται σε 45 έντιπλες παραγράφους. Το δεύτερο τις ηθικές αρετές του γνωστικού μέρους της ψυχής. Εκτείνεται σε 20 έντιπλες παραγράφους. Το τρίτο τις αρετές του θυμικού, δηλαδή του βουλευτικού και του συναισθηματικού μέρους της ψυχής. Εκτείνεται σε 76 έντιπλες παραγράφους. Το τέταρτο τις ηθικές αρετές του επιθυμητικού. Εκτείνεται σε 27 έντιπλες παραγράφους.

Η εργασία κατακλείεται με επιστολή του Αγίου προς τη μοναχή Ευσεβία.

B. Τριχοτομία της ψυχής

Ο άγιος Νεκτάριος ομιλεί στο βιβλίο του για τις τρεις ψυχικές δυνάμεις του ανθρώπου: το γνωστικό, το θυμικό και το επιθυμητικό. Στο συγκεκριμένο αυτό θέμα ακολουθεί τον Πλάτωνα, αλλά και τον Ιωάννη Δαμασκηνό.

Κατά τον μεγάλο έλληνα φιλόσοφο, η ψυχή συνίσταται από τρία επίπεδα ή τμήματα: το λογιστικόν (γνωστικό κατά τον άγιο Νεκτάριο), το θυμοειδές (θυμικό κατά τον Άγιο) και το επιθυμητικόν.

Ταυτόσημη είναι η διαίρεση της ψυχής που δέχεται και ο μεγάλος θεολόγος και ανακεφαλαιωτής της δογματικής διδασκαλίας της Εκκλησίας μας Ιωάννης ο

Δαμασκηνός. Λέγει κατά λέξη: «*Η ψυχή διαιρείται εις τρία: λογιστικόν, θυμικόν, επιθυμητικόν*».

Επειδή κατά τον Πλάτωνα κάθε άνθρωπος είναι η ψυχή του («*ή ψυχή ἐστὶν ἄνθρωπος*», Αλκιβιάδης 130c), η Πολιτεία που οραματίστηκε έπρεπε να αντιστοιχεί προς τη σύσταση και διάρθρωση της ψυχής των μελών της. Έτσι, οι τρεις κοινωνικές τάξεις που απαρτίζουν την Πολιτεία του Πλάτωνος, δηλαδή οι απλοί πολίτες, οι φύλακες και οι άρχοντες, αντιστοιχούν στα τρία μέρη της ψυχής: τό *λογιστικόν*, το *θυμοειδές* και το *επιθυμητικόν*. Αυτό σημαίνει ότι η ένταξη των πολιτών ή η διαβάθμισή τους στις τρεις τάξεις, που θα αποτελούν την Πλατωνική Πολιτεία, δεν θα γίνει επί τη βάση κοινωνικοοικονομικών κριτηρίων, αλλά επί τη βάση της παιδείας που έχει τη δυνατότητα να λάβει κάθε πολίτης.

Αυτήν την σε γενικές γραμμές τριμερή διαίρεση της ψυχής από τον Πλάτωνα παρέλαβε και ο άγιος Νεκτάριος, ο οποίος, όμως, ως θεολόγος ακολουθεί την ανάλογη διδασκαλία του Ιωάννη Δαμασκηνού. Κατά τους συγκεκριμένους δύο Αγίους της Εκκλησίας μας, η τριμερής διαίρεση της ψυχής βοηθεί στη διάγνωση των παθών της ψυχής (δηλαδή των αμαρτημάτων) με μεγαλύτερη βεβαιότητα. Πιο απλά:

α. Στο λογιστικό αντιστοιχούν τα αμαρτήματα: απιστία, αίρεση, αφροσύνη, βλασφημία, αχαριστία και τα παρόμοια. Η θεραπεία τους είναι η αδίστακτη πίστη στον Θεό και τα δόγματα της πίστεώς μας, η μελέτη των Αγίων Γραφών, η καθαρά και συνεχής προσευχή και η ευχαριστία προς τον Θεό.

β. Στο θυμικό αντιστοιχούν αμαρτήματα όπως η ασπλαχνία, το μίσος, η μνησικακία, ο φθόνος, ο φόνος, το ασυμπαθές και, προφανώς, η συνεχής διάπραξή τους. Η θεραπεία τους επιτυγχάνεται με τη φιλανθρωπία και την τιμιότητα, την καλοκαγαθία.

γ. Στο επιθυμητικό αντιστοιχούν αμαρτήματα, όπως: η γαστριμαργία, η λαιμαργία, η μέθη, η πορνεία, η μοιχεία, η ακαθαρσία, η ασέλγεια, η φιλοχρηματία, η κενοδοξία, η επιθυμία χρυσού και πλούτου και οι σαρκικές ηδονές. Η θεραπεία τους είναι η νηστεία, η εγκράτεια, η κακοπάθεια, η ακτημοσύνη, η διάθεση χρημάτων σε φτωχούς, η προσδοκία των μελλόντων αγαθών και η κατά Θεόν υιοθεσία κάθε ανθρώπου.